

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipuzcoa - SAN SEBASTIAN

VI Epoca

Vol. XXVIII

Enero-Junio, 1969

Azkue, euskalzale^(*)

Jaun-andreak:

Azkue ezaguerazo edo goratu bear dabenak geien baten nora joten daben ba dakigu: berak itxi euskuzan euskerazko edo euskeraren aldeko lan andietara. Zuen erriko seme argi onen izenak, entzun orduko, ekarriko deutsoz edozeiñi gogora bere idazlanik osotuenak: euskal-iztegi nausia, *Euskaljerriaren Yakintza*, bere kantutegi ugaria edo bere *Morfología Vasca* izeneko liburu sendoa. Liburu oneikaz norañoko maillak jo zituan erakustea, ori da geienentzat Azkue zanaren nortasuna neurtzeko biderik errezena ta egokiena. Bere lanik nabarmen orrei begituta, gizon jakituntzat eta euskalarien artean gorenge maillakotzat joko dabe bera; Euskaljerriak izan dauan gizonik mesedegarrietakotzat emongo deuskue.

Ezta, izan bere, Lekeitiar ospetsu onen alderdi ori aiztutekoa. Baña bide orretatik dabilzenak ba dirudi bere irudia goitik bera begituta erakusten deuskuela. Nik gaur emen, zuen erritar argitsu

(*) Lekeition, 8-VIII-1964, Azkue zanaren omenaldian egindako itzaldia. Omenaldi artan izlari bi izan ziran, ez (*Zeruko Argia*-k esan zuen bezela) bat: E. Erkiaga, euskaltzainia, ta emen dijoan itzaldiaren egillea.

ta maiteari egin nai deutzazuen omenaldi onetan, goitik berako begirada ori itxita, beste bide bat artu nai dot: beti gorako begiradatxoa egin gura neuskio. Ez naz nekatuko beste bein bere anditasuna neur-tzen. Azkue andiak euskal-saillean egin dauan lanak mendi garaia dirudi, nik olan ikusten dot; baña mendi itzal eskerga orrek, azpi azpitik oñarri sendo lez, eusten deutzala, indar maitagarri bat dauko: Euskalerruari ta euskerari gazterik artu eutsan maitasuna, euskalzale-tasuna. Oñarri bakarrik, ez. Bai, bere lanen bultzagarri bere. Ez dot esango, bultzagarri au barik, beste alderdiren batetik Azkue gizon andi izango ez genduanik, bearbada or nonbaiteko kanonigo edo go-ragoko mallaren bateko eleizgizon. Baña, zorionean, euskalzaletasu-nak geure errian lotu eban, euskeraren arloetan sartuazo eutson, Euskalerruari eskiñi eutsazan bere indar eta gaitasunak, gure onetan emon zituan emotekorik ederrenak. Ementxe egin da bere izena andi ta ospetsu. Arlo onetan, orraitio, etzan jakingura utsak eraginda ibilli; biotza izan eban beti aurrelari ta bultzatzaile, bere euskalbiotza bere abade-biotzaz bat eginda.

Euskalari baño euskalzale izan genduan lenago. *Euskalzale* jarri eutson izena bere gaztetan atera eban euskera utsezko lenengo aste-rokoari. Izen ori asmau ebanean, barruan eukanak urten eutson azalera.

Nire itzalditxo onen gaia ezta besterik izango. Lekeitiar ospetsu onen euskalzaletasuna argitu ta erakutsi nai neuke zelanbait emen zuon, bere erritarron aurrean, noz ta zelan sortu ta berotu zan bere biotzean su ori ta zelango jokabidea artuazo eutson bere bizitari.

* * *

Eta, lenengo ta bein, esan bearra dago zaletasun ori etzala Azkue umearen biotzean berez sortu.

Aita euskalzale ta euskal-idazle izan ebala dakianak uste izan lei, atan bere, etxetikoa ebala bere euskalzaletasuna, umetatik berez lez edo bere aitak sartua. Baña ez dirudi orrela izan zanik. Zergai-tik ez? Aita galdu ebanean, bederatzi urte zituan semeak. Ezin zei-kean onek urte samur orreitan aitaren bertsoen barri andirik jakin ez arengandik esateko bultzadarik artu euskeraren alde.

Ez; Azkuek berak esanda dakigu geroago, gaztezeroan, eskola nausietako urteetan aurkitu ebala argi ori, euskeraren alderako sugar ori. Artean, ez. Ezta arritzekoa bere. Eskolak, batez bere eskola nau-siak, euskaldunik geienak erdalzaletu egin ditu edo, beintzat, euske-rarako moldagaiztu, magitu ta zabartu. Markiñako praille ospetsu batek antxiñatxo esana da, abadageiak, eta bardin beste karreradu-nak, euren ikastaroan etxetik eroan eben euskera aitzuteko bideak

artzen dituela. Orixe jazoten jake geienai. Azkue etzan aldikada baten bide orreitatik urrin ibilli. Eta ortik jarraituko eban, bere gogoz eta zorionean atzera egin ezpaleu.

Bere ogei edo ogetabatgarren urtean zan. Bitoriako seminarioan, apaizgaitegi nausian dagoala, Kanpion zanaren gramatika andia eldu da bere eskuetara, eta amar urte lenago Kanpion orri berari jazoa jazo jako, argialdia egin da bere barruan. Eta euskaldun jayo zala-ta, euskaldun iraun gurako dau. Eta ez berak bakarrik. Euskalduntasuna biztu ta zabaldu gurako dau Bizkaian, Euskalerra osoan eta bere alegiñak asmo orretara zuzenduko ditu.

Orduantxe ikusi eban, argi ta bizi-bizirik, bera jayo ta gero, azkenengo urteetan Euskalerraren ganera jausi zan zoritxarra. Eta arrezkero biotza mindu ta erdibiturik bizi da. Azkuek berak esanda dakigu bere barruko miñ onein barri.

Bere Euskal-Izkindea, bere euskerazko lanen asikiña Bizkaiko diputaduen izenean Bizkaia osoari eskintsen deutso eta ona zer diñotzen biotz-biotzetiko berbakin: «Ni jayo nintzanean, Bizkaiak bere legeak eukazan; Gernikako zugazpean noizik noizera batzartuten ebazan bere aldunak (diputauak) edo semerik maiteenak. Lotsagarria izango litzake Bizkaitar jaioriko gizaldia Bizkaitar il ez al izatea. Gaur Bizkaiko jauregi zarrean eta zugatz maitearen inguruetan txori negarti batzuen txioak baiño ez dira entzuten... Gure mendietan, antxiñako eresi atsegintsuen orde, durundi erostariak eta erdaldun ta erdaldunduen barre irrigarriak (bildots errukarren beekadak otsoen intziriakaz nastuta), entzuten dira.»

Arik lau urtera, milla zortzireun eta larogei ta bosgarren urtean, Bizkaiko foruzaleak eleizkizun andia dauke Gernikan, ango Andra Mari-eleizan. Azkue gaztea eroan dabe sermolari. Eta itzaldian bere barruko kezka ta miñak sutan urten deutse kanpora: «Geuk geure begiakaz dakusgun errialde au, diño, Bizkaiaren gorpua baiño ezta. Beronen zanetako odola ezta beronena. Bizkaian bizi direan asko ta askoren berbetea ezta Aitorrek bere zazpi alabai irakatsirikoa... Beronen urietan durundi egiten daben eresi edo kantak ezтира gure belarreitarako egiñak, Bizkaiak, badakit, ez esan birritan, osorik daukaz lengo mendiak, geienak beintzat; agortu barik ibai-errekak; uriak, daukezan urteak aztuta, gazte-antzera azita, ugalduta, puzgotuta dagoz. Eta zer? Ez poztu, Bizkaitarrak: gure amari beste arima bat iratzi dautse. Bizkaia gaur emeretzi urte il zan...»

Il egin dala? Ez osorik. Eta auxe da Azkue gaztearen pozgarri bakarra. Euskera bizi dan artean, Euskalerra ezta gorpu uts izango. Azkuek argitaratu eban euskerazko lenengo liburua, irakurgaia, *Bein da betiko* da, emengoxe Lekeitioko ipuin bat gai ta mamizat artuta. Abbadie jaunari eskiña dago eta beronentzat esan zituan itxarope-

naren argitxoaz biztuten eben berbok itzaurrean: «Ezta asko gure ama samurra il al izateko bere bizkar-azurra (Pirineta menditeria) ta gorputza zulatutea. Euskaldun onak munduan dagozan artean, ezta berez erioke, ezta ez benetako areriok ez izen utsezko adiskidek il al izango.»

Il edo biziko une larri aretan Euskalerriaren etorkizuna Azkue jaunarentzat bere izkuntzan dago. Euskerak iraun ezkerok, Euskalerriak iraungo dau. Euskalduntasuna biztutea ta euskereari eustea, ori da bere buruaren jabe dan euskaldunaren egitekoa. Ez ete dago modurik ori lortuteko?

* * *

Auzi oni erantzukeran, euskaldunak alde banatan jarriko dira. Ezezkoan dagozanen artean nagusi Azkue beraren urteetako bilbotar ospetsua dogu: Migel Unamuno jauna. Bein, bata ta bestea, Unamuno ta Azkue, Bilboko Instituoan euskal-irakasle izan naiak alkar-tu, edo obeto esateko, aurrez aur jarri zituen. Arik laster, Unamunok itxaropena galduta daukan baten bidea artuko dau. Bilbotar erdalzale onek esana da: «Euskerarenak egin dau, ilteko zorian dago. Eta bere eriotzea eragozteko alperrik izango da sariketak jarrea, alperrik eskolak zabaltzea. Igurtzi daigun bere gorpua iakintzazko olio eta gorde daigun; eztozu beste egitekorik. Batu daiguzan, bai, bere ondakin guztiak; seme on batek alan egin bear dau, betiko aztuta gelditzeko leizetan galtzen itxi baiño lenago. Euskaldunak geure odolari ta berbete zarrari deusogun maitasunaren agergarri, jaso deiogun olantxe euskereari eriotz-ondorako gomutagarri bat beintzat... Auxe da gure egiteko bakarra, besterik ez.»

¿Egiteko bakarra? Baña zer egin eban Unamunok egiteko orri erantzuteko? Zergaitik ukatu eutsan euskerari maitasun-erakutsi apur ori bere?

Bestelakoa da Azkue artu eban jokabidea. Gure izkuntzaren etorkizuna ezta ain baltz ikusten. Euskaldun guztiak ez al dira orren endekatuak izango.

Alboetara begituta, ba dakus, bai, biotza ilteko ikuskizun negar-garririk. Ara berak dirauskuna: «Edozein erritan ikusten dira gizon da emakumak, a) euskeraz jakiñarren, ezelan egin gura eztabenak, b) euskerazko paperik irakurri nai eztabenak, z) euskerea gitxitzat daukenak, d) euskaldunen miiñean erdereza baiño besterik bizi ezpaltz, asko poztuko litzakezanak, e) euskalzaleak zorotzat edo goiarintzat daukezanak... Guztiok dira endekatuak... Izan leike erdal-kerien arrak jota dagozan orrek osakaitzak edo ezin osatuak izatea. Guk euron ardurea baiño andiagoa euki bear dogu eurotarik erne-

tan dagozan aldaka edo landara gazteena... Gaurko euskaldun endekatuen landarai, bierko euskaldunai begiratu deioegun.»

Biotzak dirautso Azkueri euskerak iraungo dauala. Ba zan orain-diño euskaldun zindorik, eta bere egunetako euskaldun endekatuen seme asko gurasoak baiño obeak izango dira. Eurotan dauko bere itxaropena. Itxaropen onek poztuta, jo ta su ekingo deutso lanari, euskalduntasuna zabaltzen, euskeraren ondar-mondar guztiak batzen, bere jatorrizko izkuntza au jaso ta edertzeko alegiñak egiten. Orretara joko dabe andik aurrera artuko dituan nekeak, berak aterako dituan irakurgari edo nobelak, bere teatro-lan musikadunak, albistari ta asterokoak.

Batez bere, abade barrietan sartu gurako dau euskalduntasun ori. Ain zuzen, jakingarria da Azkuek arlo onetan egin eban lana. Bere gaztetako egunetan seminarioan, Bitoriako abadegeitegi nausian, etzan euskerarik irakasten. Abadegeien ikastaldian ez egoan euskerarentzat lekurik. Bakotxak ikasi bear bere kabuz, edo bere erritarrakazko artu-emonean bakarrik. Azkuek berak olantxe ikasi bear izan eban. Alan da guzti bere, abade egin barritan, euskerazko sermoirik ganoraz egiteko erreztasun barik urten eban seminariotik. Urte batzuk geroago berberak autortuko deusku, erdi barrez erdi lotsa gorritz, bein jazo jakona. Entzun deiogun berari:

«Bizkaiko Eliza eder baten amarretako mezan egozan mutikotxu bi, aoa zabalik, erdaldun sermolari bati entzuten. Batak erderaz ez ekian berrogei berbatik gora; besteak asko ez baña, zelan edo alan aituteko beste ba ekian. Sermolariak sutsuen eta gogotsuen iarduala, batak itandu eutsan besteari: Txo, zer da *siñ embargo*? Beste mutil-xuak berentzako jakin arren, iñori esateko ez ekian.»

Mutikoxu oneina barregurea emotekoa da; baña Azkueri beste bein jazo jakonak ez eutsan barre egiteko gogo andirik itxi. Seminariotik urten barritan, erdera errezago egiten ebala-ta, erderazko berbaldia egin ebala diñozku berak, *siñ embargo*-erri orretan bertan. Euskerazko itzaldia gertatzeko ez ei eutsen astirik emon. «Goizean bere jesuita batek erderaz egin eban beste bat. Eta itxasgizon batek arratsaldekoa entzukan, "erre egin bear *genduke pulpitu*" *esan eban*. Etxako gatzetxu ari iñoiz au aztu», diño bere buruagaitik Azkuek.

Gomuta oneik emon eutsen aria *Euskalzale* asterokoan, Euskalerriko eleizgizonak euskera alik ondoen ikasteko dauken eginbearra azaltzeko. Eta lenen-lenengo, egi negargarritzko au autortzen dau emen: eleizgizon askok ez deukela eskolarik naiko pulpitueta euskeraz ganoraz egiteko; bere egunetan, don Kalixto asko zirala Euskalerrian eleizgizonen artean.

Don Kalixto ori da arako Mogelek bere *Peru Abarka*-liburuan

ateraten dauan abade gaztea, sermoia ezin egiñik ulei tiraka, ostikoka, amurru baten. Olantxe aurkitu eban aita Pedro Prailleak. Praille onek lagundu eutsan bere estualditik urteten, berak lumeari eldu ta ordu baten buruan sermoia eginda isten eutsola. Abade gazte arek onela emoten eutson asierea idazten ziarduan sermoiari: «Empeñu andia, por cierto, neure auditorio noblia, neure predicacñoaren principioan berba egin bearra, zeruetako giltzak confiau eutsazan santuandi baten ganean.» Pedro, apostoluen buruaren sermoia zan.

Zenbat orrelango, diño Moglek, Bizkaiko erri askotan. Ezin da-be ezer irakatsi; bereala lotuten dira; ikara gogor batek artzen ditu; izerdi larriak urteten deutse, ixillik gelditzeko bildurrez. Eta Azkuek gañean diñoana: «Bizkaian ez eze, edozein aldetan dagoz eun Don Kalixto. Guztiak euren erru barik.» Zergaitik? Gaztetan euskerarik gogoz ta sakon ikasi eztabelako. Eta Azkuek onela jarraitzen dau: «Sortu beitez Bitoriako abade-ikastetxean euskerazko ikastaldi bat edo bi, eta Elizeari jagokazan berbaldiak entzunaz ganera, euskereak asko irabaziko dau, elizgizonak direalako euskerea bizkortuteko geien egin dabenak eta geien egin leikenak.» Milla zortzireun eta larogeta amazzpian esana da au. Azkuen eretxiz, nai ta nai ezkoa zan Bitoriako abade-ikastetxe orretan abadegeiai euskerea irakatea. Zergaitik?

Entzun barriro bere berbak. Zergaitik? 1) «Euskerea gaur bizi dan berbetarik zaarrena izanik, antxiñako gauza zarrak legez... maiterik eta alik ondoen gordetako. 2) Euskerari deutson zorra Euskalerriko Elizetak zelanbait ordaindu daion. Berari zor deutsagu oraindiño (oso-osorik ezarren) oitura onak, mendu maitagarriak eta elizkoitasuna gure artean eukitea. 3) Euskerea, griegoa ta ebreoa ta beste gauza asko ta asko baiño Elizarako bearrago izanik, Bitorian griegoa ta ebreo erakutsi arren, euskerea irakatsi ezaz lotsa garealako, arpegia gorrituten jakulako, euskaldunentzako ta euskaldunpeko ikastetxea eztirudialako. 4) Elizgizonak Elizeari jagokan eran berba edo itz egin bear dabelako, eta gazterik ikasten asi ezik, gatx egiten jakulako ezer gogoz ikastea.»

Luze ta zabal diardu Azkuek azkenengo aitatu dauan errazoi ori argiago jarten. «Sancta sancte», diño; gauza santu edo doneak donetasunez, santutasunez erabilli bear ei dira. Erregeak bere mandaturik iragarteko arazoa ez ei deutso edozein ez jakiñi, berba egiten ondo ez dakian iñori emoten. Zeruko Erregearen Barri Onak ezin leiz jasotasunez, jagoken moduan zabaldu berbaz ondotxo ez dakian batek. «Ea ikusten dan, Azkuen berbak dira, ea ikusten dan Erdalerrian Elizako irakastegira igoten *adrento*, ta *antier*, ta *melecina* ta *zurijano* ta *dir* (*ir* esateko) esaten dabenik. Ea Ikusten dan Erdalerrietako elizetan ardantegietako erdera bastoa? Euskerazko berbal-

diak egin bear direanean, orduan bai, lautatik bi gitxienez dira Don Kalixto.»

Eta ez esan Azkueri askok eztabela aituko euskera landu ta garbiago ori. Ez, erantzungo dau berak. Errikoak guk baiño euskera geiago dakie. Eta olan ezpalitz bere, berba bat bakarturik edo banakaturik dagoanean, ondo aitu edo ulertu ezarren, beste, berba batzuen ondoan adituten da. Azkue bera bere «euskerazko berbaldi garbi garbiak eginda dago Gernikan, Miraballesen, Arrigorriagan, Plentzian, Begoñan, Sondikan eta beste erdalpeko erri askotan; eta Gernika, eta Miraballes eta beste enparauetakoak, Mogel ta Astarloa asko euren artean euki ezarren, ederto aditu ebezan berbaldiak.»

Ez esan Azkueri «euskeraz erderaz baixen ondo ezin leikezala gauzak azaldu». Euskereak, erantzungo dau, erderak beste esakera ta geiago daukaz. «Euskereak daukana da: irakurle gitxi ta sasi-jakitun asko. Euskereak ez daukala erderazko au ori ta bestea? A kaiku, kaiku! Euskereak oparo ta parra-parra zabaldu nai dabezan esakera ugari, sakon, eder, mendi-usaiñeko euskaldun askoren buruan balegoz, erderazko au ori ta bestea ta zerbait geitxoago bere esan al izango gendukez geure euskera zarrean.»

Bertatik izan ezpazan bere, erantzun pozgarria emon eutsen, Eleizeak Azkue jaunaren deiadar eta ekiñai, Seminarioko ateak alango-ren baten euskereari zabalduz eta abadegeiai euskeraren jaube egiteko aukerea emonaz. Bere euskaldun-biotzak eta abade-biotzak non-bait sekulako poza izan eban ortik. Bere gogoia egi biurtu zan. Bere biotzaren itxaropenak ez eutsen utsik emon.

Illuntxoago ikusten eban gure errietako eskolen egoerea. «Euskeraz ezta eskola orretan, baten bere, ezer ikasten: guztia erderazkoa, guztia geure ekandu ta lege ta berbetea iltekoa. Euskalerrian *eskola* geiegi ta ikastetxe gitxiegi dagoz. Eta gauza onik egiteko, euskaldunak eskola orrek ikastetxe biurtuteko alegin guztiak ipiñi bear leukez. «Ezin dau ikusi, guraso zarrai suin-erren lotsa galdukoak legez, erbesteko berbetea gureari ikastetxeetako ateak isten; txakurren aurretik basakatua ibiltan dan legez, euskerea basorik baso igeska ibiltan. Irudi onek Azkue'nak dira.

Emen bere, gaur bizi balitz, uste dot poztasun apurtxo bat artuko leukela bere euskaldun-biotzak, biar bere jaioterri maite onetan egingo dana ikusita. Lekeition biar euskera irakasteko eskola sortzen dozue, lekeitiar zintzoak. Azkue zanari omenaldirik pozgarriena egiteko ezin izan dozue asmau gauza egokiagorik. Biar, gorputzez ezpada, gogoz zuekaz izango dozue zuen seme argi au Lekeition, pozikaratan ikastetxe orrekin bere gaztetako asmo batzuk egi biurtzen dirala ikusten.

Lekeitiar ta euskalzale zintzoak: ez dot geiago luzatu nai neure

itzaldia: Gai onek ari geiago emon leike, egia esan, ari geiago eta obeto ebagia bere bai. Esanak asko bediz Azkue'n barrua agirian ipinteko, euskeraren alde erabili zituan kezka ta burrukak erakusteko.

Ez deutsagu begitu jakitunari, gizonari baiño; ez euskalariari, euskalzaleari baiño. Eta bere buruari baiño geyago bere biotzari. Lan andia egin eban jakitun lez, euskalari lez. Baña bere lanetan biotza izan eban aurrelari. Berberak autortu euskun auxe gaztetako liburu baten: «Autor dot nire liburu onek akats bat ba daukala, neure neurez dodan akatsa: bururik baiño biotzik geiago eukitea. Irakasteko arazo neketsua neure ganean artu ezpaneu, gure izkuntza buruan sartzan baiño maitatzen gogozago ekingo neuskio. Zergaitik? Euskerari geure maitasuna eskiñiaz, euskaldunok geure ama ori zelangoa dauan ikasten baiño.» (Bere «*Método práctico*» deritxon liburutik euskeratuta.)

Biotza eban aurrelari, baña ez aurrelari itsu. Biotza aurrelari, baña buruari ta adimenari indarra ta kemena emoten eutsela euskeraren barrenengo zokoetaraño sartu ta bere aberastasunak arakatu ta argitara aterateko. Biotzak egin dau jakitun; euskalzaletasunak, euskalari. Zorionean, gazterik biztu zan su ori bere biotzean. Gazterik asi zan gero ainbesteko izena ta ospea emongo eutsen lan ederretarako gaiak billatzen. Gure erritartasuna galdu genduala-ta, ez da gelditu negar-zotinka utsean, alperreko illetak joten. Biotza aurrelari, maiterik dabil orra jo ta ona jo, auzorik auzo, baserririk baserri, edo bein geixo-etxeetan sartuta, bein ardantegietan edo txakolindegietan, aiton ta amonaxoen artean autu gozatsuan, non zer ikasiko. Erria dau eskola ta maixu. Erriaren ariman murgildurik lan egin dau beti. Andik atera ditu amaika esakera jator, ainbeste euskal-itz iñoz jaso bako, ainbeste kanta ta ipuin, lengo gizaldien lorratza ta usaiñ ona dariela.

Bere jaioterrian gagoz, itxasoa beti munka dauan uri polit zoragari onetan; eta arrantzaleen esaera batekin amaitu nai dot. Azkuek bein baiño sarriagotan eralgi ta azaldu euskun Lekeitio'ko arrantzaleen oitura auxe: itxasoraterik zanean, deitzaille bat joatan zan atez ate arrantzale baktxari deika: Gora, Jaungoikoaren izenean!

Olangoxe deia entzun eban Azkuek bere gaztetan. Baña Azkuek aratu bear eban itxasoa Euskalerrria zan, Euskalerrriaren arimea, euskerea. Eta itxaso onetan arraintsuan sartu ta murgildurik, itzalezko arrainketa eginda biurtu zan leorrera: bere euskal-kantutegia, bere *Euskalerrriaren Yakintza*, bere iztegia andia, bere biziko guztiko lana.

Ez Lekeitiok ez Euskalerrriak ez dau aurkitu arrantzale oberik gaur arte.

Lino AKESOLO.